İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İslam Hukuku Anabilim Dalı

XII.ULUSLARARASI İSLAM HUKUKU LİSANSÜSTÜ ÇALIŞMALAR SEMPOZYUMU

PROGRAM VE ÖZET KİTAPÇIĞI

19 - 20 Ekim 2026

"Bu etkinlik TÜBİTAK tarafından desteklenmektedir."

SEMPOZYUM PROGRAMI

19 EKİM PAZARTESİ

09:00-09:30 **SELAMLAMA KONUŞMALARI**

09:30-11:00 **PANEL: İNSANIN ÖTESİ: FIKIH, TASAVVUF VE FELSEFEDE HAYVANI DÜŞÜNMEK**

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Necmettin Kızılkaya

Prof. Dr. Ekrem Demirli, *İstanbul Üniversitesi*

Doç. Dr. Sümeyye Parıldar, *İstanbul Üniversitesi*

Dr. Neslihan Mervenur Vural, *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi*

Çay-Kahve Arası

11:15-12:45 **1. OTURUM: HAYVAN VE ÇEVRE**

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Süleyman Kaya

İslam Hukukuna Göre Hayvanlar Üzerindeki Mülkiyet Hakkının Sınırları

Emine Küçükşahin

Köpeklerin Toplu İtlafının Kuduz Hastalığı Çerçevesinde Meşruiyeti

Zelihanur Göztepe

Ekolojik Dengenin Korunmasında İsraf Yasağının Fıkhi Değeri Olarak Karbon Ayak İzi Örneği

Rabia Şentürk

12:45-14:00 ***Öğle Yemeği***

14:00-15:30 **2. OTURUM: KATILIM BANKACILIĞI VE FİNANSAL ÜRÜNLER**

Oturum Başkanı: Dr. Batuhan Buğra Akartepe

Katılım Bankalarındaki Ticari Finansman Türlerinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi

Selahattin Köknar

Altın Yatırım Fonlarının Fıkhi Açıdan Değerlendirilmesi: Yeni Bir Yaklaşım

Muhammed Bilal Köse

Katılım Bankalarının Konvansiyonel Bankalarla Hizmet ve Kira İlişkilerinin Fıkhî Analizi

Abdullah Turunğ

Çay-Kahve Arası

15:45-16:45 **3. OTURUM: İKTİSAT TARİHİ VE KURUMLARI**

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ömer Karaoğlu

Hz. Peygamber Dönemi Medine Pazarı Uygulamaları Işığında İslam'da Piyasa Düzeni: Narh, İhtikar ve Hisbe Ekseninde Bütüncül Bir Çerçeve Denemesi

Özkan Çolak

A Systematic Literature Review on Islamic Economics, Finance and Accounting in the Ottoman Empire

Almabrok Ahmid

Çay-Kahve Arası

20 EKİM SALI

9:30- 11:00 **1. OTURUM: FIKIH DÜŞÜNCESİNDE TERCİH, YORUM VE YENİLENME**

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Hamdi Çilingir

Vakıf Hukukunda Ebû Yûsuf'un Müftâ Bih Olan İçtihatları ve Fetvaya Konu Olma Gerekçeleri

Atakan Yüksel

Eşbâh Literatüründe Hulüv Tartışmaları

Emrullah Aygün

اليقين والشك بين الاستقرار الفقهي وجمود الوعي: قراءة تجديدية في ضوء فكر حسن الترابي

Souleymane Adamou

Çay-Kahve Arası

11:15-12:45 **2. OTURUM: MEMLÜKLER VE OSMANLI DÖNEMİNDE FIKIH**

Oturum Başkanı: Dr. Bayram Pehlivan

Memlükler Döneminde Fıkıh Çalışmaları: Kurumsal, Metodolojik ve Küresel Bir Uyanış

Hüseyin Dönmez

Memlükler Dönemindeki Fıkıh Eğitiminin Takıyyüddîn Es-Sübkî'ye Etkisi

Fatma Daşçi

Osmanlı Bürokrasisinde Kitābu'l-Ḫarāc'ın Yeniden Üretimi: Rodosîzâde'nin Kitābu'l-Ḫarāc Tercümesi ve Toprak Hukuku İlâveleri

Taha Yasin Tan

12:45-14:00 ***Öğle Yemeği***

14:00-15:00 **3. OTURUM: ÇOCUK VE TÜKETİM HUKUKU**

Oturum Başkanı: Dr. Afra Uysal

Devlet Koruması Bağlamında Türkiye'de Çocuk Evleri

Hicran Dilber

İslam Hukukunda ve Türk Hukuk Sisteminde Tüketicinin Aldatıcı Reklamlara Karşı Korunması: Mukayeseli Bir Değerlendirme

Gülenda Atay

Çay-Kahve Arası

15:15-16:30 **4. AÇIK OTURUM: MÜZAKERE VE SORU CEVAP**

WEDNESDAY, OCTOBER 21

(ONLINE, GMT+3)

Join Zoom — Main Room: https://tinyurl.com/mwkjvk9x

Meeting ID: 953 0558 1821· Passcode: ihls

11:00- 12:30 **SESSION 1: ANIMAL WELFARE AND CONTRACTS**

Chair: Assoc. Prof. Tuba Erkoç Baydar

Do Animals Have Legal Personhood in Islamic Law? Re-reading Classical Fiqh Through Contemporary Animal Rights Theory

Syeda Dur e Nayab

Islamic treatment of animals in plural society: innovative approaches of minority subjectivity in Indian Subcontinent

Mubashir Vattaparamban

Are stipulations (Shurūṭ) in the contract of Sale (al-Bay') permissible in Shari 'ah? A critical analysis

Abd Afees Olanrewaju Hassan

Break

12:45- 14:15 **SESSION 2: CLASSICAL LEGACY AND MODERN PERSPECTIVES IN USUL AL-FIQH**

Chair: Dr. Tuba Hacer Korkmaz

الإمام الزنجاني الشافعي 656هـ رائد التخريج الأصولي المنهج والتأصيل

بلخير طاهري الإدريسي

Beyond the Language: Recovering Moral Dimension in Pre-modern Jurists' Discourse.

Ibrahim Suleman

نحو تأصيل العدالة المعرفية في أصول الفقه: قراءة في إمكانات إزالة الاستعمار المعرفي

Muhammed Najil

KAPANIŞ

19 EKİM PAZARTESİ

1. OTURUM: HAYVAN VE ÇEVRE

İslam Hukukuna Göre Hayvanlar Üzerindeki Mülkiyet Hakkının Sınırları

Emine Küçükşahin, İnönü Üniversitesi

İslam hukukunda mülkiyet, sahibine eşya üzerinde dilediği şekilde tasarruf etme yetkisini veren bir hak olarak tanımlanır. Genel kural olarak, mülkiyetten doğan bu tasarruf yetkisi sınırlandırılamaz. Mülkiyetin konusu maldır ve hayvanlar da fıkıh doktrininde alım satıma konu olma, miras bırakılabilme, verdikleri zararın tazmin edilmesi gibi yönleriyle mal kapsamında değerlendirilir. Fakat hayvanların hukuki-mali statüsü, gerektiğinde sahibinin, hayvan üzerindeki tasarruflarının kısıtlanabilmesi yönüyle cansız varlıklardan farklıdır. Klasik fıkıh kaynaklarında kendisinden yararlanılamayacak derecede hasta bile olsa hayvanın nafakasının karşılanması zorunluluğu, hayvana gücünün üstünde yük yüklenmesinin yasaklanması, kesileceği zaman ölüm gerçekleşene kadar derisinin yüzülmemesi, kemiklerinin kırılmaması ve nafakası karşılanmayan hayvanın kamu otoritesi tarafından icbarî olarak satılması gibi hayvan üzerindeki tasarruf yetkisini sınırlandıran birçok örnek mevcuttur.

Hayvanlar üzerindeki mülkiyet hakkını sınırlandıran bu tür uygulamaların kaynaklarda yer almasına karşın hakkın sınırlanmasına sebep olan teorik kaynağın ve meşruiyet gerekçesinin ne olduğuna dair müstakil bir açıklamanın olmadığı söylenebilir. Konuyla ilgili fürû fıkıh meselelerini incelediğimizde hayvanın can taşıyan bir varlık olmasının, onu mülkiyet açısından diğer eşyadan ayırıp farklı bir statüye kavuşturduğunu görüyoruz. Nitekim klasik fıkhın hak perspektifine göre cansız eşya üzerinde mahza kul hakkı söz konusuyken, mülkiyete tabi hayvanlarla ilgili hükümlerde Allah hakkının taalluk etmesi dikkate şayandır. Hakkullah ise hayvan üzerindeki tasarrufun sınırlandırılması için başlı başına yeterli bir sebeptir. Binaen aleyh bir elbisesini yakan veya bir eşyasını paslanmaya bırakan kişi ahlaken kusurlu sayılır ve diyaneten de müsrif olarak değerlendirilebilir ancak yaptığından ötürü fıkhen cezalandırılmaz. Oysa haksız yere hayvanını öldüren veya hayvanın nafakasını gereğince karşılamayan kişi, Allah hakkına muhalif davranması sebebiyle cezaya tabi tutulur. Neticede hayvanların can taşıyan varlıklar olması, ilahi bir emanet olan canlar üzerinde Allah hakkının bulunması, mutlak bir tasarruf hakkı söz konusu olduğunda doğabilecek muhtemel zararların hukuki yaptırımlarla önlenmesi hayvanlar üzerindeki mülkiyetin sınırlandırılması sonucunu doğurur.

Bu çalışmanın amacı; fıkıh kaynaklarında hayvanlarla ilgili zikredilen somut meselelerden yola çıkarak, hayvanın mali statüsünü özelleştiren ve hayvan sahibinin mülkiyet hakkını sınırlandıran fikri altyapıyı derli toplu bir fıkıh teorisi olarak sunmaktır. Bu niyetle çalışmada klasik fıkıh literatüründe yer alan kilit metinler ekseninde nitel ve mukayeseli bir analiz yöntemi benimseyeceğiz. Çalışma sonucunda elde edilen çıktının, günümüzdeki endüstriyel hayvancılık ve ekolojik kriz problemleri açısından da önemli bir başvuru kaynağı olabileceğini düşünüyoruz.

Köpeklerin Toplu İtlafının Kuduz Hastalığı Çerçevesinde Meşruiyeti

Zelihanur Göztepe, İstanbul Üniversitesi

Bu çalışma, sahipsiz köpeklerin İslam hukukunda itlafının meşruiyetini kuduz hastalığı örneği üzerinden ve Osmanlı Devleti'nin bu meseleye yaklaşımını temel alarak incelemektedir. Sahipsiz sokak köpekleri meselesi günümüzde tartışılmaya devam etmekle birlikte yeni bir sorun değildir; Osmanlı'nın klasik döneminden itibaren hem pratik hem de hukuki boyutlarıyla gündemde yer almıştır. Bu çalışma, söz konusu meseleyi tarihsel ve sosyal bir çerçevede ele alan ikincil literatürden farklı olarak fıkhî bir zeminde tartışmayı amaçlamaktadır. Klasik fıkıhta köpeğin itlafı, mutlak bir hüküm olarak değil, zararın somut biçimde tespit edilmesi şartına bağlı istisnai bir çözüm olarak ele alınmıştır. Bu genel çerçeve Osmanlı döneminde kaleme alınan iki risalede birbirinden belirgin biçimde farklı yorumlara konu olmuştur. Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin Risâle fî İbâhati Katli'l-Kilâbi'l-Muzırra adlı eseri, zararı köpeğin özüne içkin bir nitelik olarak tanımlamakta ve bu yolla itlafın kapsamını genişletmeye çalışmaktadır. Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi'nin Risâle fî Ahvâli'l-Kilâb adlı eseri ise itlafı bireysel ve somut zarara bağlı, sıkı şartlarla sınırlandırılmış bir çözüm olarak sunmakta ve itlafın nasıl gerçekleştirileceğine dair ihsan ilkesini de bu şartlar kapsamında değerlendirmektedir. Aynı genel fıkhî çerçeveden hareket eden bu iki risalenin itlafın kapsamı ve koşulları konusunda birbirinden bu denli farklı sonuçlara ulaşmış olması, meselenin Osmanlı âlimleri arasında da tartışmalı kaldığını göstermektedir. Çalışma bu gerilimi kuduz örneği üzerinden derinleştirmektedir. Kuduz, bulaşıcı ve ölümcül niteliğiyle bireysel zarardan toplumsal tehdide geçişin en güçlü örneğini oluşturmakta ve tarihsel olarak köpek itlafını meşrulaştırmak için öne sürülen gerekçelerin başında gelmektedir. Buna karşın gerek klasik fıkhın gerekse Osmanlı'nın fiilî uygulamasının itlafı somut teşhise, bireysel değerlendirmeye ve alternatif önlemlerin tükenmesine bağlı tuttuğu görülmektedir. Arşiv belgelerine dayanan bulgular, Osmanlı yetkililerinin kuduz gerekçesiyle gelen toplu itlaf taleplerini reddettiğini ortaya koymaktadır.
Bu bulgulardan hareketle çalışma, kuduz gibi en ağır zarar gerekçesinin dahi toplu itlafı meşrulaştırmaya yetmediğini savunmaktadır. Toplu itlaf, bireysel teşhis, yakın zarar, alternatiflerin tükenmişliği ve ihsana uygun uygulama şartlarını yapısal olarak karşılayamadığından, İslam hukuku açısından sağlam bir meşruiyet temeline sahip olduğunu söylemek güçtür.

Ekolojik Dengenin Korunmasında İsraf Yasağının Fıkhi Değeri Olarak Karbon Ayak İzi Örneği

Rabia Şentürk, Bursa Uludağ Üniversitesi

İçinde bulunduğumuz küresel iklim krizinin temelinde, insanın doğayı sınırsız bir tüketim nesnesi olarak görmesi yatmaktadır. Çevre sorunları, bu hırslı yaklaşımın doğrudan bir faturasıdır. Bu tahribatın derecesini ölçmede kullanılan en önemli bilimsel kriterlerden biri olan karbon ayak izi, insanların günlük ve endüstriyel faaliyetleriyle atmosfere bıraktığı sera gazı miktarını göstermektedir. Özellikle fosil yakıt kullanımı, kontrolsüz endüstriyel üretim ve bireysel ulaşım tercihleri, bu izin büyümesindeki en büyük etkenlerdir. Sürdürülebilirlik felsefesi tam da bu kontrolsüz gidişata bir dur deme arayışıdır. Günümüzde modern çevre politikalarının "sürdürülebilirlik" adı altında dünyaya sunduğu çözüm arayışları, aslında İslam hukukunun ve çevre ahlakının asırlar öncesinden belirlediği temel ilkelerle doğrudan örtüşmektedir. İslamiyet, evrendeki her şeyin hassas bir ekolojik denge, yani "mizan" üzerine kurulduğunu belirtir. Bu sistem içinde insan, yeryüzünün mutlak hakimi değil, o dengeyi korumakla görevlendirilmiş bir emanetçidir.

Bu çalışmada, küresel ısınmanın en büyük tetikleyicisi olan karbon ayak izinin düşürülmesi imkanı, fıkhın en temel ilkelerinden biri olan "israf yasağı" çerçevesinde incelenmektedir. İslam dini, tüketim ahlakının çerçevesini "Yiyiniz, içiniz fakat israf etmeyiniz" (A'râf, 31) ayetiyle net bir biçimde çizmiştir. Bu kuralın pratik hayata yansıyan en somut örneği ise Hz. Muhammed'in (s.a.v.) "Akan bir nehrin kenarında olsanız bile suyu israf etmeyiniz" şeklinde dikkat çekmektedir. Bu bağlamda fıkıhtaki 'makâsıdü's-şerîa' (dinin temel amaçları) ilkelerinden 'canın ve malın korunması' prensibi, çevre ahlakı ile doğrudan ilişkilidir. Çünkü karbon ayak izinin artmasıyla bozulan ekosistem, doğrudan insan hayatını ve geleceğini tehdit etmektedir." İbadet gibi meşru bir amaçla bile olsa, tükenmeyecek gibi duran bir kaynağın boşa harcanmasını yasaklayan bu yaklaşım; günümüz dünyasında karbon ayak izini büyüten enerji, su ve gıda israfına karşı çok güçlü bir hukuki ve ahlaki dayanak sunmaktadır. Çalışmada, ekolojik dengenin korunmasının sadece bireysel bir tercih olmadığı, aksine gelecek nesillerin yaşam hakkını da ilgilendiren bir kul ve kamu hakkı sorumluluğu olduğu savunulmaktadır. Bu çalışmada amaç, klasik fıkıh literatüründeki israf tanımlarının, modern karbon ayak izini azaltmaya yönelik çevre çalışmalarına nasıl pratik ve vicdani bir zemin kazandırabileceğini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: İsraf, Sürdürülebilirlik, Çevre, Mizan.

2. OTURUM: KATILIM BANKACILIĞI VE FİNANSAL ÜRÜNLER

Katılım Bankalarındaki Ticari Finansman Türlerinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi

Selahattin Köknar, İnönü Üniversitesi

Küresel finansal krizlerin geleneksel ekonomik sistemler üzerindeki sarsıcı etkileri, son yıllarda adil ve sürdürülebilir alternatif finansal arayışların küresel ölçekte hız kazanmasına zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda, salt kâr maksimizasyonunu önceleyen ve faiz mekanizması üzerine inşa edilen konvansiyonel yapılara karşı ahlaki temellere dayanan bir iktisadi düzen sunma iddiası taşıyan İslam iktisadı, akademik ve pratik alanda giderek daha fazla dikkat çekmektedir. Günümüzde bu alternatif faizsiz finans anlayışının pratik uygulama zeminini, modern ve entegre ekonomik sistem içerisinde genel olarak katılım bankacılığı kurumları oluşturmaktadır. Söz konusu sistemin kurumsal işleyişinin hem makroekonomik ve fıkhî boyutlarıyla hem de teorik altyapısı ve sosyo-ekonomik pratik yansımalarıyla disiplinler arası bir düzlemde tartışılması akademik çevrelerde yoğun bir biçimde devam etmektedir. İslam dininin temel prensiplerinden biri olan faiz yasağına dayalı etik ekonomi ilkelerinin, son derece karmaşık, dijitalleşen ve küresel özellikler taşıyan günümüz bankacılık sistemlerinde ne ölçüde ve ne derece aslına uygun bir biçimde hayata geçirilebildiğini bilimsel bir perspektifle, nesnel kriterler eşliğinde analiz etme ihtiyacı da güncelliğini koruyan hayati bir konu olarak her daim gündemde yer almaktadır. Ana akım iktisat paradigmalarının yetersiz kaldığı noktalarda, bu tür etik ve risk paylaşımı odaklı modellerin fıkhî uygunluğunun denetlenmesi daha da önemli bir hale gelmektedir.

Bu çalışma, Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankalarının ticari işletmelere sunduğu finansman yöntemlerini; murabaha, icâre, müşareke ve mudarabe başta olmak üzere İslam hukuku açısından değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın temel problemi, bu finansman yöntemlerinin fıkhın benimsediği akit teorisine, özellikle faiz yasağına, ğarar yasağına ve risk paylaşımı ilkesine uygun olup olmadığını araştırmak ve tespit etmekten oluşmaktadır. Araştırma; fıkıh klasikleri, çağdaş İslam hukuku literatürü ve katılım bankacılığına ilişkin akademik çalışmaların sistematik biçimde taranması yoluyla gerçekleştirilmektedir. Katılım bankalarının kamuya açık finansman sözleşme metinleri ile Türkiye Katılım Bankaları Birliği standartları da inceleme kapsamına dahil edilmektedir. Elde edilen bulgular, katılım bankacılığı uygulamalarının İslam hukukunun ruhundan ciddi bir sapma yaşamakta olduğunu ortaya koymaktadır. Ticari finansman portföyünün büyük çoğunluğu risk paylaşımına dayalı ortaklık modellerinden değil, sabit kârlı ve riski müşteriye yükleyen murabaha ve icâre modellerinden oluşmaktadır. Bu modellerde mülkiyet ve risk devrinin sistematik biçimde ihlal edilmekte olduğu, vekâlet müessesesinin akit şartlarını şekle indirgemek için araçsallaştırıldığı ve zorunlu konvansiyonel sigorta şartının fıkhı tutarsızlık doğurmakta olduğu tespit edilmektedir. Katılım bankacılığının gerçek bir İslâmî alternatif hâline gelebilmesi için mevcut uygulamaların köklü bir fıkhî revizyona tabi tutulması gerektiği sonucuna varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Katılım Bankacılığı, İslam Hukuku, Ticari Finansman, Murabaha, Mudarabe, Müşareke, İcare

Altın Yatırım Fonlarının Fıkhi Açıdan Değerlendirilmesi: Yeni Bir Yaklaşım

Muhammed Bilal Köse, Din İşleri Yüksek Kurulu

Altın yatırım fonları, yatırımcılara fizikî altın bulundurmaksızın altın piyasasına yatırım yapma imkânı sunan modern finansal araçlardan biridir. Son yıllarda özellikle katılım finansı alanında yaygınlaşan bu fonlar, İslam hukuku bakımından akdin hukukî niteliği, sarf akdi hükümlerinin uygulanabilirliği, takas süreçlerinde peşinlik şartı, kabzın gerçekleşme zamanı ve yatırımcı ile fon yönetimi arasındaki hukukî ilişkinin mahiyeti gibi konularda önemli tartışmalara konu olmaktadır. Bununla birlikte mevcut literatürde altın yatırım fonları çoğunlukla tek tip bir hukukî işlem olarak ele alınmakta, fonun kuruluş aşaması ile sonraki işleyişi arasındaki yapısal farklılıklar yeterince dikkate alınmamaktadır.

Bu tebliğin amacı, altın yatırım fonlarının hukukî yapısını fonun kuruluş aşaması ile fonun kurulmasından sonraki sürekli ihraç ve alım-satım sürecini birbirinden ayırarak yeniden değerlendirmek ve her iki aşamanın tabi olduğu fıkhî hükümlerin farklılaşabileceğini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, altın yatırım fonlarının bütüncül bir yapı olarak değil, farklı hukukî nitelikler taşıyan süreçlerden oluşan bir mekanizma olarak incelenmesi hedeflenmektedir.

Kavramsal çerçeve ve ilgili literatürün değerlendirilmesinin ardından tebliğde, öncelikle fonun kuruluş aşamasında yatırımcıların mevcut fizikî altını temsil eden ilk katılma paylarını satın almalarının, mahiyet itibarıyla sarf akdi kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği ele alınacaktır. Bu bağlamda sarf akdinde aranan peşinlik ve kabz şartlarının fon kuruluş sürecinde ne ölçüde gerçekleştiği analiz edilecek; daha sonra fonun kuruluşunu takip eden dönemde gerçekleştirilen katılma payı ihraç ve tedavül işlemlerinin hukukî niteliği incelenecektir. Böylece altın yatırım fonlarına ilişkin fıkhî değerlendirmelerde göz ardı edilen aşama farklılıklarının ortaya konulması ve konuya dair daha tutarlı bir teorik çerçeve geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Altın yatırım fonu, sarf akdi, vekâlet, kabz, katılım finansı.

Katılım Bankalarının Konvansiyonel Bankalarla Hizmet ve Kira İlişkilerinin Fıkhî Analizi

Abdullah Turunğ, İstanbul Üniversitesi

Katılım bankalarının faaliyetlerini sürdürebilmeleri, modern finansal sistemlerin gerektirdiği teknik altyapılara erişimini zorunlu kılmaktadır. Bu altyapıların önemli bir kısmı ise konvansiyonel bankalar veya faiz esaslı finansal sistem içerisinde faaliyet gösteren kurumlar tarafından sağlanmaktadır. Bu durum, katılım bankalarının söz konusu kurumlarla belirli düzeylerde ilişki kurmasını kaçınılmaz hâle getirmekte ve bu ilişkilerin fıkhî açıdan değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Nitekim günümüz bankacılık sisteminde altyapı hizmetlerinin büyük ölçüde merkezi veya konvansiyonel yapıların elinde bulunması, katılım bankalarını bu yapılarla etkileşime girmeye sevk etmektedir.
Bu çalışma, katılım bankalarının konvansiyonel bankalar ve finansal altyapı sağlayıcıları ile kurduğu hizmet ve kira ilişkilerini fıkhî açıdan incelemektedir. Bu kapsamda söz konusu ilişkiler üç ana başlık altında ele alınmış ve bu sınıflandırma ile hem hizmet alınan kurumların mahiyeti hem de kurulan ilişkinin türü birlikte değerlendirilmiştir.
Yapılan inceleme sonucunda, katılım bankalarının teknik altyapı ihtiyaçları doğrultusunda konvansiyonel bankalar ve benzeri kurumlarla hizmet alımı ilişkisi kurmalarının fıkhi prensipler açısından uygun olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu çerçevede, konvansiyonel bankalardan alınan ATM ve kart altyapısı, merkez bankasından alınan FAST ve EFT sistemleri ile Takasbank'tan temin edilen altyapı hizmetlerinin icâre (hizmet satın alma) ve vekâlet ilişkisi kapsamında değerlendirilebileceği; lokasyon kullanımı ve yer kiralama işlemlerinin ise klasik anlamda icâre (kira akdi) çerçevesinde ele alınabileceği, ancak prensip olarak bu hizmetleri sağlayan bir katılım bankası bulunması hâlinde hizmet alımında ona öncelik verilmesinin uygun olacağı tespit edilmiştir. Nitekim bu yaklaşım, katılım bankalarının gelişmesini ve güçlenmesini destekleyen bir tercih niteliği taşımaktadır. Buna karşılık, katılım bankalarının bu tür hizmetleri konvansiyonel bankalara sunmaları, ana faaliyeti faiz temelli olan bir yapının sürdürülmesine katkı sağlama ihtimali sebebiyle uygun görülmeyeceği sonucuna ulaşılmıştır.
Netice itibarıyla, modern finansal zorunluluklar ile fıkhî ilkeler arasında denge kurmayı amaçlayan bir yaklaşım benimsenmekte; katılım bankalarının konvansiyonel bankalarla olan hizmet ve kira akdi ilişkilerinin mahiyeti ve sınırları çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu ilişkilerin gayrimeşru faaliyete destek niteliği taşımayan, teknik ihtiyaçlara dayalı ve sınırlı ilişkiler olarak ele alınması gerektiği değerlendirilmekte; katılım bankalarının bu ilişkileri kendi aralarında geliştirmeye öncelik vermesi gerektiği ifade edilmektedir.

Hz. Peygamber Dönemi Medine Pazarı Uygulamaları Işığında İslam'da Piyasa Düzeni: Narh, İhtikar ve Hisbe Ekseninde Bütüncül Bir Çerçeve Denemesi

Özkan Çolak, Bursa Uludağ Üniversitesi

İslam iktisat düşüncesinde devletin piyasaya müdahale sınırları, klasik dönemden günümüze tartışılagelen temel bir meseledir. Literatürde bu mesele çoğunlukla parçalı biçimde; narh, ihtikar veya hisbe başlıkları ayrı ayrı incelenerek ele alınmıştır. Bu tebliğ ise söz konusu üç kavramı birbiriyle ilişkili bir bütün olarak değerlendiren bir "piyasa düzeni" çerçevesi önermektedir.

Çalışma, Buhârî ve Müslim'den Beyhakî ve Taberânî'ye uzanan on üç temel hadis kaynağından sistematik olarak derlenen rivayetleri esas almaktadır. Analiz, görünüşte çelişen iki rivayet grubu üzerine kurulacaktır. Bir yanda Hz. Peygamber'in fiyat belirlemeyi reddettiği narh hadisi (Ebû Dâvûd 3451; Tirmizî 1314, hasen sahih; İbn Mâce 2200) ve "İnsanları bırakın, Allah birini diğeriyle rızıklandırsın" ilkesi yer almaktadır. Diğer yanda ise ihtikarın açıkça yasaklanması, telakkî, neceş ve hâdır li'l-bâdî gibi pazar düzenlemeleri ile Hz. Ömer'in çarşıda bizzat yaptığı fiyat denetimi (Muvatta' 1348-1349) bulunmaktadır.

Tebliğin temel iddiası, bu iki grubun birbiriyle çelişmediği; aksine tutarlı tek bir piyasa anlayışının birbirini tamamlayan iki yüzünü oluşturduğudur. Bu okumaya göre İslam, fiyatın arz-talep dengesiyle serbestçe oluşmasını esas alır; ancak bu serbestliğin işleyebilmesi için piyasayı manipülasyondan, bilgi asimetrisinden ve tekelci uygulamalardan koruyan bir düzenleyici çerçeveyi (hisbe) zorunlu görür. Dolayısıyla narh yasağı "kuralsız piyasa" değil, "adil rekabet koşullarında serbest piyasa" anlamına gelir. İhtikar yasağı ve pazar denetimi, serbest piyasanın karşıtı değil, onu mümkün kılan ön koşullarıdır.

Bu çerçeve, günümüzün rekabet hukuku, anti-damping politikaları, spekülasyon denetimi ve bağımsız regülasyon kurumları tartışmalarıyla doğrudan ilişkilendirilecektir. Çalışma ayrıca klasik fıkhın bu meseledeki zenginliğini, özellikle Şevkânî'nin Neylü'l-Evtâr'ında aktardığı mezhep görüşlerini ve fukahânın zaruret ile tekelci fiyatlama hallerinde sınırlı fiyat müdahalesine cevaz veren içtihatlarını da değerlendirecektir. Böylece klasik içtihat ile modern düzenleyici devlet arasında kavramsal bir köprü kurulması hedeflenmektedir.

Sonuç olarak bu tebliğ, betimleyici bir hadis aktarımının ötesine geçerek, Hz. Peygamber dönemi Medine pazarı uygulamalarından çıkarılan ilkeleri çağdaş iktisadi regülasyon meselelerine uygulanabilir, bütüncül bir model olarak sunmayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle çalışmanın İslam iktisadı ve finansı alanına özgün bir katkı sağlaması beklenmektedir.

A Systematic Literature Review on Islamic Economics, Finance and Accounting in the Ottoman Empire

Almabrok Ahmid, Karabük Üniversitesi

The purpose of this study is to conduct a systematic literature review of the available studies concerning the topic of Islamic economics, finance and accounting in the context of the Ottoman Empire. The research evaluates the scholarly publications indexed in Scopus and Web of Science (WoS) to understand the intellectual history, major trends, methodology, debates and key issues pertaining to the economic and financial system of the Ottoman Empire based on Islamic law and Islamic economy institutions. Specific focus is laid on waqf institutions, cash waqfs, state finances, accounting practices, taxation system, trade regulations, market supervision, financial administration and the impact of Islamic law on the economics of the period.

The data analysis is performed with the help of computation tools like R programming language and corresponding bibliometric and visual mapping software. Such techniques as keyword co-occurrence analysis, thematic mapping and trend analysis are used to reveal the trajectory of development of the existing literature on the subject and highlight prominent topics as well as those that have been paid insufficient attention in the field.

The research utilizes systematic literature review to investigate the available literature on the topic of Ottoman economic and accounting practices and the place they take within the current discussion about Islamic economics, finance and governance. With the use of a set of methods of systematic literature review, the paper aims at identifying and analyzing key findings and debates in the literature.

Expected results include increasing scholarly interest in the issue of Ottoman institutions' contributions to the development of the ideas of Islamic economic theory and practice. In addition, the study is expected to point out the underexplored topics in literature and provide recommendations for future research in the field.

Keywords: Islamic Economics, Finance, Accounting, Ottoman Empire, Systematic Literature Review

JEL Codes: B16, N25, M41, Z12.

20 EKİM SALI

1. OTURUM: FIKIH DÜŞÜNCESİNDE TERCİH, YORUM VE YENİLENME

Vakıf Hukukunda Ebû Yûsuf'un Müftâ Bih Olan İçtihatları ve Fetvaya Konu Olma Gerekçeleri

Atakan Yüksel, Bursa Uludağ Üniversitesi

İslam Hukuku aynı zamanda sosyal bir hukuktur. Müslümanların sosyal ihtiyaçlarının karşılanması İslam hukuku açısından oldukça önemlidir. Bu sosyal ihtiyaçların gözetilmesi, ihtiyaç sahibi insanların ihtiyaçlarının giderilmesi ve daha birçok toplumsal sebepler İslam diyarlarında vakıf kültürünün gelişmesine vesile olmuştur. İslam topraklarında vakıflar İslam'ın ilk zamanlarından itibaren var olmuştur. Bu gerçek İslam hukukçularını vakıf ile alakalı hukuki düzenlemeleri tespit etmek durumunda bırakmıştır. Vakıf geçmişten bugüne güncelliğini ve devamlılığını koruyan bir müessese olmuştur.
Müçtehit imamlar vakıf ile alakalı görüşlerini ortaya koymuş diğer birçok fıkhi meselede olduğu gibi vakıf ile alakalı meselelerde birçok ihtilaf meydana gelmiştir. Hanefi mezhebi içinde de durum aynıdır. Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in vakıf ile alakalı birçok meselede ihtilaf ettikleri nakledilmiştir.
Vakıf ile alakalı meydana gelen ihtilaflar incelendiğinde genel anlamda maslahat ve zaruret prensibinin ön plana çıkarıldığı ve müfta bih görüşün buna göre tespit edildiği söylenebilir. Zira toplumsal ihtiyaç fukaha'yı buna sevk etmiştir. Zira vakıflar toplumda oldukça önemli bir hizmet görmektedir.
Biz bu tebliğimizde mezhep içi ihtilaflı olan meselelerden toplumsal ihtiyaç sebebiyle müfta bih olan meseleleri incelemeye çalışacağız. Hanefi mezhebinde fetva verilen görüşün hangisi olduğunu, bu görüşün hangi gerekçe ile fetvaya konu olduğunu ortaya koymaya çalışacağız. Toplumsal şartların ve ihtiyaçların fetva sürecine etkisini vakfa dair ahkam çerçevesinde incelemeye çalışacağız.
Konunun sınırlanması adına Ebû Yûsuf'un müfta bih olan görüşlerini incelemeyi uygun gördük. Zira Ebû Yûsuf'un vakıf ile alakalı içtihatlarında toplumsal fayda ve maslahat ilkesinin oldukça etkin olduğu görülmektedir. Ebû Yûsuf birçok fetvasında toplumsal ihtiyacı göz önünde bulundurmuştur. Bu sebepten birçok meselede onun içtihatları müfta bih kabul edilmiştir. Bu durum fukaha'nın genişletici yorumlara açık olduğunu da ortaya koymaktadır. Böylece günümüzde meydana gelen yeni hadiselerin çözümü için bazı ipuçları elde etmeye çalışacağız. Zira fukaha'nın mezhep sistematiğinden ayrılmadan, meydana gelen yeni meselelere nasıl çözüm bulduğunu incelemeden yeni meselelere çözüm bulma arayışı nakıs kalacaktır. Mezhep imamlarından bu yana geçen uzun zaman diliminde bunun örnekleri oldukça fazladır. Bu külliyat incelenip, fukahanın ortaya koyduğu çözümler üzerinde analiz edilmelidir. Böylece yeni ortaya çıkan meselelerin hükme bağlanması için yeni ufuklar açılacaktır.

Eşbâh Literatüründe Hulüv Tartışmaları

Emrullah Aygün, Marmara Üniversitesi

Son Memlük hükümdarı Kansu Gavri (ö. 922/1516) tarafından Kahire'de yaptırılan vakıf külliyenin inşası sırasında finansman elde etmek amacıyla ortaya çıktığı söylenen hulüv uygulamasının 16. yy. ve sonrasındaki Hanefî ve Mâlikî fıkıh literatüründe tartışmalara konu edildiği görülmektedir.

Kısaca vakıf mülkün uzun süreli menfaatine malik olma anlamındaki "hulüv" kavramının kullanıldığı ilk fıkıh kitabı tespitlerimize göre Mısırlı Hanefî fakîh Zeynüddin İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) el-Eşbâh ve'n-nezâ᾽ir isimli eseridir. İbn Nüceym eserinin el-fennü'l-evvel isimli bölümünde külli kaideleri iki nev'e ayırmıştır. Birinci nev'de zikredilen altı kaideden sonuncusu olan "el-âdetü muhakkemetün" kaidesi ele alınırken örf-i hâs ile amel meselesine bir örnek olarak hulüv uygulamasına değinilmiştir.

Mezhep görüşünün örf-i hâssa itibar edilemeyeceği yönünde olduğunu, buna karşın birçok Hanefî meşâyihin örf-i hâssa göre fetvalar verdiğini iddia eden İbn Nüceym bey' bi'l-istiğlâl, hulüv ve nüzûl 'ani'l-vezâif uygulamalarını örf-i hâssın itibara alınarak fetva verildiği örnek meseleler olarak ele almaktadır. Meşruiyetini örf-i hâssa dayandırarak hulüvvün cevaz ve bağlayıcılığına dair fetva verilmesi gerektiğini dile getiren İbn Nüceym hulüvvün sahibi için çeşitli haklar oluşturduğunu, hulüv sahiplerinin mülk sahipleri tarafından çıkarılamayacağı ve vakıf dahi olsa ilgili gayrimenkulün başkasına kiraya verilemeyeceği yönünde görüş bildirmiştir. İlgili örf-i hâssa göre Sultan Kansu Gavrî Mısır'ın Gavriyye bölgesinde bulunan Cemelûn çarşısında vakıf dükkanlar inşa ettirirken tüccarlardan bir miktar para toplamış ve bunun karşılığında onlara hulüv hakkı vererek orada iskan ettirmiştir. Tüccarlar vakıf dükkanların kira ücretlerini ödemeye devam etmişlerdir. Sultan Kansu Gavrî bu uygulamayı ve belirlenen kira ücretlerini vakfiyeye kaydettirmiştir. Dolayısıyla İbn Nüceym memleketi Mısır'da gelişen bir uygulamayı incelemiş ve bu uygulamanın meşruiyet kaynağının yerel örf olduğuna karar vermiştir.

Eşbâh üzerine yapılan şerh, hâşiye, ta'lîk, tertîb, risâle, manzume ve tercüme türü çalışmaların tasnif edilmesi sonucu ortaya çıkan Eşbâh literatüründe hulüv kavramının izinin sürülmesi hedeflenmiştir. Eşbâh üzerine kaleme alınmış toplamda 18 farklı şerh ile bir açıklamalı Türkçe tercüme eserlerin içerisinden 11 şerh ve bir tercüme eserde İbn Nüceym'in hulüv ile ilgili ifadesinin açıklandığı tespit edildi. Hulüv bahsinin açıklandığı her şerh en az üç farklı yazma nüshası ile birlikte incelenmiştir. Hulüv konusuna yer ayıran şârihlerden ilki olan Muhammed b. Muhammed el-Hüseynî Zeyrekzâde'nin vefat tarihi h.1003/m.1595 iken, sonuncusu olan Süleyman Sırrı'nın vefat tarihi ise h.1850/m.1930'dir. Asırlar boyu farklı coğrafyalarda kaleme alınan Eşbâh şerhleri yoluyla hulüv meselesine dair zengin bir birikim meydana gelerek farklı düşünceler ortaya çıktığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İbn Nüceym, el-Eşbâh ve'n-Nezâir, Örf, Hulüv, Süknâ.

اليقين والشك بين الاستقرار الفقهي وجمود الوعي: قراءة تجديدية في ضوء فكر حسن الترابي

Souleymane Adamou, Marmara Üniversitesi

تتناول هذه الدراسة قاعدة «اليقين لا يزول بالشك» من منظور يتجاوز وظيفتها الأصولية التقليدية إلى تحليل تحوّلاتها الثقافية والاجتماعية في الوعي الإسلامي المعاصر، وذلك في ضوء الرؤية التجديدية لحسن الترابي. وتنطلق الدراسة من ملاحظة مفادها أن القواعد الفقهية لم تبقَ دائمًا محصورة في إطارها الفني والإجرائي المتعلق بضبط الاستنباط والفتوى والقضاء، بل امتد تأثير بعضها إلى المجال الثقافي والاجتماعي، حيث تحولت تدريجيًا إلى أنماط ذهنية وأطر إدراكية تسهم في تشكيل الوعي الجمعي وتوجيه العلاقة بين الماضي والحاضر، وبين الثبات والتغير.

وتُعد قاعدة «اليقين لا يزول بالشك» من أهم القواعد الكلية في الفقه الإسلامي، إذ تقوم على ترجيح اليقين الثابت بالدليل على الشكوك والاحتمالات غير المعتبرة، بما يحقق الاستقرار المعرفي والتشريعي ويحفظ انسجام الأحكام الشرعية. وقد أدت هذه القاعدة دورًا مهمًا في أبواب العبادات والمعاملات والقضاء، حيث أسهمت في منع الاضطراب الناشئ عن الوساوس والظنون غير المنضبطة. غير أن الإشكال الذي تتناوله الدراسة لا يتعلق بالقاعدة ذاتها، بل بانتقالها من مجالها الأصولي المحدد إلى المجال الثقافي الأوسع، حيث قد يُعاد توظيفها بصورة تجعل الموروث الفكري والاجتهادات التاريخية في مرتبة اليقين، بينما تُعامل محاولات المراجعة والتجديد والاجتهاد المعاصر بوصفها مجرد شكوك لا تستحق الاعتبار.
وتحلل الدراسة هذه الظاهرة في ضوء فكر حسن الترابي الذي يرى أن أزمة الفكر الإسلامي المعاصر ترتبط بالخلط بين الدين والتدين، وبين النصوص المقدسة والاجتهادات البشرية، وبين الثابت والمتغير. وقد أدى هذا الخلط، في نظره، إلى إضفاء طابع القداسة على كثير من المخرجات التاريخية، وإلى تراجع العقل النقدي، وانكماش مساحة الاجتهاد، وتعزيز النزعة المحافظة التي تتعامل مع التراث بوصفه مرجعية نهائية مغلقة.
وتخلص الدراسة إلى أن قاعدة «اليقين لا يزول بالشك» لا تمثل في أصلها عائقًا أمام التجديد، بل إن الإشكال يكمن في أنماط توظيفها الثقافي والاجتماعي حين تُنتزع من سياقها الفقهي وتُحمَّل وظائف لم تُنشأ من أجلها. كما تؤكد أن إعادة بناء مفهوم اليقين في ضوء التمييز بين الوحي والاجتهاد، وبين الثابت والمتغير، تمثل شرطًا أساسيًا لإحياء العقل الاجتهادي واستعادة التوازن بين المحافظة على الأصول والانفتاح على مقتضيات الواقع المتجدد، بما يتيح بناء وعي إسلامي أكثر قدرة على التفاعل مع تحديات العصر دون التفريط في المرجعية الشرعية.

الكلمات المفتاحية: اليقين لا يزول بالشك، حسن الترابي، التجديد الفقهي، الوعي الإسلامي، الثابت والمتغير، القواعد الفقهية.

2. OTURUM: MEMLÜKLER VE OSMANLI DÖNEMİNDE FIKIH

Memlükler Döneminde Fıkıh Çalışmaları: Kurumsal, Metodolojik ve Küresel Bir Uyanış

Hüseyin Dönmez, Dokuz Eylül Üniversitesi

İslam hukuk tarihi yazımında uzun yıllar boyunca hüküm süren ve hicrî V. asırdan sonrasını durağan bir "taklit bataklığı" olarak niteleyen oryantalist paradigmalar, Memlükler dönemine (1250-1517) ait verilerin derinlemesine incelenmesiyle bilimsel geçerliliğini tamamen yitirmiştir. Moğol istilası ve yıkıcı Haçlı seferlerinin yarattığı büyük travmaların ardından fıkıh; Mısır ve Suriye havzasında devletin meşruiyet zeminini, eğitim sistemini ve sosyo-ekonomik hayatı yeniden organize eden kurucu bir üst disiplin olarak adeta küllerinden doğmuştur. Bu tebliğ, Memlükler döneminde fıkhın kurumsal, metodolojik ve pratik düzlemlerde kendini nasıl dinamik bir şekilde yeniden ürettiğini ve bu muazzam birikimin küresel etkilerini incelemektedir.

Kurumsal boyutta yaşanan en radikal değişim, 1265 yılında Şâfiî başkadısının yargısal tekeline son verilerek dört Sünnî mezhepten birer başkadı (kâdılkudât) atanmasıdır. Bu adlî çoğulculuk hamlesi, artan nüfusun çok boyutlu hukuki ihtiyaçlarını karşılarken, askeri kökenli idareye stratejik bir toplumsal meşruiyet kalkanı sağlamış; yetki çakışmalarını önlemek adına ise "mûceb" doktrini sistemleştirilmiştir. Vakıf ekonomisiyle desteklenen ve katmanlı bir akademik hiyerarşiye (müderris, muîd, müfîd) sahip devasa medrese ağları fıkhın teorik omurgasını oluştururken, kışlalardaki askeri elitlerin dahi Hanefî fıkhı ekseninde kapsamlı hukuk eğitimi alması dönemin entelektüel dinamizmini kanıtlamaktadır.

Metodolojik açıdan fakihler, devasa hukuk hacmini yönetebilmek için Kavâid, Furûk ve fıkhî hükümlerin hadis altyapısını denetleyen Tahrîc gibi yepyeni literatür türleri inşa etmişlerdir. Şâfiî ve Hanefî usullerini harmanlayan Memzûc yöntem de bu devrin karakteristik bir ürünüdür. İctihad kapısının kapandığı iddialarının aksine; İbn Teymiyye ve Süyûtî gibi âlimler ictihadı cesaretle savunmuş, İbnü'l-Hâc el-Abderî ise el-Medhal adlı eseriyle fıkhı meslek ahlakı ve niyet merkezli devasa bir toplumsal ıslah ve denetim mekanizmasına dönüştürmüştür. Sonuç olarak, Memlük havzasında üretilen bu ilmi birikim sınırlarını aşarak devasa İslam havzalarını derinden etkilemiştir. Kuruluş ve yükseliş devrinde Şeyh Edebali ve Molla Fenârî gibi isimlerle Anadolu'dan bölgeye giden erken dönem Osmanlı ulemasının akademi anlayışını şekillendirmiş; aynı zamanda Hint alt kıtasındaki medreseleri asırlar boyu besleyerek İslam hukuk tarihindeki "kurucu" ve "merkezî" rolünü şüpheye mahal bırakmayacak şekilde tescillemiştir.

Anahtar Kelimeler: Memlük Fıkhı, Dört Başkadı Sistemi, Tahrîc, Memzûc Usul, el-Medhal, Osmanlı Uleması.

Memlükler Dönemindeki Fıkıh Eğitiminin Takıyyüddîn Es-Sübkî'ye Etkisi

Fatma Daşçi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Memlükler Dönemi (1250-1517), Moğol istilası sebebiyle hilafetin Mısır'a nakledilmesi ve Haçlı saldırılarından dolayı yurtlarından olan âlimlerin Kahire ve Şam gibi merkezlere yerleşerek gösterdikleri büyük ilmî faaliyetler bakımından İslâm hukuk tarihinde önemli bir yere sahiptir. Memlük idarecilerinin âlimlere değer vermesi ve ilmî faaliyetlerin sürdürülmesine ihtimam göstermesi, vakıf sistemiyle desteklenen köklü medreselerin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Yanı sıra kütüphane, cami, hangâh, zâviye gibi eğitim ve öğretimin yapıldığı kurumların sayısında ciddi artış sağlamıştır. Bu dönemde dört mezhebe yönelik baş kadılıkların ihdas edilmesi ve medreselerde müctehid derecesinde âlimlerin yetiştirilmesi fıkıh eğitimini kurumsallaşma seviyesine ulaştırmıştır. Bu eğitim sisteminin yetiştirdiği meşhur şahsiyetlerden biri, çok yönlü ilmî kişiliğiyle öne çıkan Şâfiî müctehid Takıyyüddîn es-Sübkî'dir (ö. 756/1355).

Sübkî'nin ilmî geleneğe sahip bir aileden gelmesi ve başta babası olmak üzere pek çok seçkin âlimden tefsir, hadis, kıraat, fıkıh usûlü, fıkıh, kelam, mantık, Arap dil bilimleri, astronomi ve tıp dersleri alması onun çok yönlü bir âlim olarak yetişmesinde büyük rol oynamıştır. Bununla beraber müderrislik, hatiplik ve kadılık görevlerinde bulunmuş ve 140 civarında eser telif etmiştir. Eserlerinde aklî ve naklî delillere dayanarak meselelere çözüm üretmiştir. Bu bakımdan Memlükler Döneminde şerh ve haşiye çalışmalarının yaygın olması fıkıh eğitiminin durağanlaştığını akla getirse de bazı âlimlerce mutlak müctehid olarak nitelendirilen Sübkî'nin ictihadda bulunma yetki ve kabiliyetine sahip olması ve mezhep taassubundan uzak fıkhî bir kişilik sergilemesi sistemin daha dinamik bir işleyişe sahip olduğuna delalet etmektedir. Bu tebliğin amacı, Memlük medreselerinde yürütülen fıkıh eğitimi ve bu eğitimde uygulanan öğretim yöntemlerinin Sübkî'nin fıkıh anlayışı üzerindeki etkisini analiz etmektir. Bunun için Sübkî'nin eserlerinde izlediği metot ve meselelere yaklaşımı gibi hususlar, onun el-İbtihâc fî şerḥi'l-Minhâc ve Fetâva's-Sübkî adlı eserleri üzerinden örneklendirilecektir. Ayrıca bu çalışmada Sübkî'nin Şâfiî mezhebinin delillerine hâkimiyeti ve tahrîç gücünün üst seviyede olduğu belirtilen hocası İbnü'r-Rif'a'dan hangi açılardan etkilendiği ve oğlu Tâceddîn es-Sübkî'yi ne şekilde etkilediği ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Memlükler Dönemi, Fıkıh Eğitimi, Takıyyüddin es-Sübkî, Müctehid.

Osmanlı Bürokrasisinde Kitābu'l-Ḫarāc'ın Yeniden Üretimi: Rodosîzâde'nin Kitābu'l-Ḫarāc Tercümesi ve Toprak Hukuku İlâveleri

Taha Yasin Tan, Marmara Üniversitesi

Hicrî 2. asrın sonlarına doğru Abbasî halifesi Harunürreşid'in (ö. 193/809) sorularına kadilkudâtlığı esnasında Ebu Yusuf'un (ö. 182/798) cevaplarını içeren Kitābu'l-Ḫarāc adlı eser, haraç, uşûr, sadaka (zekât), cevâlî gibi vergiler ile birlikte muâmelât, ukubât, idare ve devletler hukuku kapsamına giren çeşitli meseleleri de kapsamaktadır. Henüz hicrî 2. asırda siyaset alanını doğrudan ilgilendiren fıkhî meseleler hakkındaki bu eser, ihtiva ettiği hükümlerle bağlantılı olarak siyasî ve toplumsal hayata dair değerlendirmeleri açısından oldukça önemlidir. Harâc-emvâl literatürünün kurucu metni Kitābu'l-Ḫarāc, yazılışından yaklaşık dokuz asır sonra, 1094 (1683) yılında Rodosîzâde Mehmed Efendi tarafından Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiştir. Dönemin sadrazamı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın siparişiyle, İkinci Viyana Kuşatması'nın hemen öncesinde tercüme edilen bu eser, salt bir tercüme faaliyeti olarak görülmemelidir.

Tercume-i Kitāb-ı Ḫarāc'ın yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerinde tespit edilen yirmi beşi aşkın yazma nüshası üzerine yapılan şecere çalışması neticesinde, eserin bizzat mütercime ait nüshaları tespit edilmiş ve metin teşkili bu nüshalar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Nüsha şeceresinde eserin geç dönem nüshalarının sonuna, müstensihler tarafından Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin toprak hukuku fetvalarının ve esnâf-ı emvâl kayıtlarının zeyl olarak eklendiği tespit edilmiştir. Barkan ve İnalcık gibi tarihçilerin başını çektiği geleneksel Osmanlı hukuk tarihçiliği, kânunnameleri yalnızca sultanın mutlak yasama gücünün bir ürünü olarak görmüş, 16. yüzyıl sonrasında sultanların yeni kânunnameler yayınlamayı bırakmasını ise kânun hukukunun gerilemesi ve şeriatın alanı tamamen domine etmesiyle açıklamıştır. Yeni yapılan çalışmalar ise bu sultan-merkezli ve patrimonyal anlatıya revizyonist bir eleştiri getirerek karşı çıkar ve 17. yüzyılda kânunnamelerin ortadan kalkmadığını, aksine şekil değiştirerek saray bürokrasisinin, özellikle nişancılık makamının, tekelinden çıktığını savunur. Kânun, bu dönemde ilmiye mensuplarının (kadı ve müftülerin) elinde, fetvalar ve fermanlarla harmanlanan, sürekli yeniden üretilen ve müzakere edilen kolektif bir mülk ve "kanun bilinci" haline gelmiştir. Tespit edilen Kitābu'l-Ḫarāc nüshaları da bu iddiayı doğrular deliller sunmaktadır. Tercume-i Kitāb-ı Ḫarāc'ın Osmanlı toprak hukukuna dair ilaveleri içeren nüshaları, Ebu Yusuf'un bazı konularda tâbiîn fakihlerinin ve İbn Ebî Leylâ, Mâlik gibi Hanefî mezhebi dışındaki fakihlerin de görüşlerini serdederek yöneticiye tercih alanı bıraktığı ve Hanefî mezhebinin içerisinde sofistike bir hal alan hukukun dışında kalan bir içeriği ilmiye mensuplarını sade bir Türkçe ile erişilir kılmaktadır. Ayrıca Kitābu'l-Ḫarāc'ın döneme dair fazla sayıdaki yazma nüshaları da incelenerek kanun üretiminde Kitābu'l-Ḫarāc ve tercümelerinin rolünün daha net bir şekilde ortaya konması mümkündür.

Devlet Koruması Bağlamında Türkiye'de Çocuk Evleri

Hicran Dilber, İstanbul Üniversitesi

Çocuğun korunması meselesi, İslam hukukunda yalnızca bireysel hak ve yükümlülükler çerçevesinde ele alınmamış, aynı zamanda toplumun ve kamusal otoritenin sorumluluk alanıyla da ilişkilendirilmiştir. Bununla birlikte fıkıh doktrininde çocuğun bakım, gözetim ve eğitimine dair asli sorumluluğun aileye ait olduğu kabul edilmiş; devletin müdahalesi ise aile kurumunun görevini yerine getiremediği istisnai durumlarla sınırlandırılmıştır. Günümüzde ise çocuk koruma hizmetlerinin önemli ölçüde kurumsallaştığı ve devlet merkezli bir yapıya dönüştüğü görülmektedir. Türkiye'de korunma ihtiyacı bulunan çocuklara yönelik bakım hizmetlerinde uygulanan Çocuk Evleri modeli, bu dönüşümün güncel örneklerinden birini teşkil etmektedir.

Bu çalışma, İslam hukukunda çocuğun korunmasına ilişkin yaklaşımı aile ve devlet arasındaki görev paylaşımı ekseninde incelemekte ve Türkiye'deki Çocuk Evleri modelini bu çerçevede değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada fıkıh literatüründe yer alan velâyet, hidâne, nafaka ve vesâyet kurumları incelenmiş; Osmanlı dönemindeki uygulamalar ile günümüz çocuk koruma mevzuatı ve Çocuk Evleri sistemine ilişkin çalışmalar birlikte değerlendirilmiştir. Böylece hem teorik çerçeve hem de tarihi ve güncel uygulamalar üzerinden bütüncül bir analiz ortaya konulmuştur.

Araştırma sonucunda, İslam hukukunda çocuğun korunmasının aile merkezli bir yapı üzerine kurulduğu, devletin ise velâyet-i âmme kapsamında koruyucu ve denetleyici bir rol üstlendiği tespit edilmiştir. Osmanlı uygulamalarında da çocuğun öncelikle aile ve yakın çevresi içerisinde korunmasının esas alındığı, devlet müdahalesinin ise bu yapıyı desteklemeye yönelik olduğu görülmektedir. Bu çerçevede velâyet-i âmmenin, aile kurumunun yerini alan sürekli bir yetki alanı olarak değil, çocuğun üstün yararının korunması amacıyla başvurulan tamamlayıcı bir müdahale zemini olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Çocuk Evleri modelinin çocukların temel ihtiyaçlarının karşılanması ve küçük ölçekli bakım hizmetlerinin sunulması bakımından önemli imkanlar sağladığı; ancak çocuğun aile aidiyeti, süreklilik arz eden ilişkiler ve doğal sosyal çevre içerisinde yetişmesi gibi hususlarda bazı sınırlılıklar barındırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma, günümüz çocuk koruma politikalarının İslam hukukunun aile merkezli koruma anlayışı ışığında yeniden değerlendirilmesine katkı sunmayı hedeflemektedir. Ayrıca bu alandaki güncel tartışmalara teorik bir zemin sunmaktadır.

İslam Hukukunda ve Türk Hukuk Sisteminde Tüketicinin Aldatıcı Reklamlara Karşı Korunması: Mukayeseli Bir Değerlendirme

Gülenda Atay, İbn Haldun Üniversitesi

Reklam, günümüz tüketim toplumunun önemli bir unsuru olarak ürün ve hizmetlerin duyurulmasında oldukça etkili bir araçtır. Modern hayatın şekillendirdiği tüketim alışkanlıkları, reklam faaliyetlerinin yaygınlaşmasına uygun bir zemin hazırlamıştır. Reklamlar, mal ve hizmetlerin tanıtılması ve tüketicilerin bilgilendirilmesi amacına hizmet etmenin yanı sıra, bireyleri satın alma ile sonuçlanan bir hukukî ilişkinin tarafı haline getirmesi bakımından da ayrı bir öneme sahiptir. Ancak reklamlar, yanıltıcı unsurlar taşıdığında tüketicinin sağlıklı karar vermesini engelleyen bir soruna dönüşmektedir. Bu sorundan hareketle çalışma, aldatıcı reklam konusunu İslam hukuku ve Türk hukuk düzeni bağlamında karşılaştırmalı olarak incelemeyi hedeflemektedir.

Aldatıcı reklamların temelinde, muhatabın iradesini sakatlayan hile fiili yatmaktadır. Hile, bir kimseyi sözleşme yapmaya sevk etmek amacıyla, onun zihninde gerçek dışı bir kanaat oluşturmak yahut mevcut yanlış kanaati sürdürmek suretiyle işlenen aldatıcı davranışların bütününü ifade etmektedir. İslam hukukunda hile, karşı tarafın rızasını geçersiz kıldığı gerekçesiyle haram kabul edilmiş; aldatılan kişiye sözleşmeyi feshetme ve uğradığı zararı tazmin etme gibi çeşitli haklar tanınmıştır. Günümüzde aldatıcı reklam yoluyla işlenen hileli fiillerin, İslam hukukunda neceş, tedlis, gabn ve yalan beyan gibi kavramlarla ele alınan aldatma türleriyle örtüştüğü söylenebilir. Türk hukukunda ise konu, tüketicinin korunması ve haksız rekabetin önlenmesi olmak üzere iki temel amaç çerçevesinde düzenlenmiştir. 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun ile 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu başta olmak üzere ilgili mevzuatta, dürüstlük kuralına aykırı reklamlar yasaklanmış; bu tür reklamlar için birtakım hukukî ve idarî yaptırımlar öngörülmüştür. Her iki hukuk sisteminde de ortak amaç; aldatıcı reklamları önlemek, reklamlarda dürüstlüğü esas almak ve tüketiciyi akdin kurulmasından önce olduğu kadar sonrasında da korumaktır.

Çalışmada öncelikle, günümüzdeki aldatıcı reklam uygulamalarının İslam hukukunda neceş, tedlis ve gabn gibi kavramlarla nasıl ilişkilendirilebileceği ve bu kapsamda hangi hukukî sonuçların öngörüldüğü ele alınacaktır. Ardından Türk hukukunda aldatıcı reklamın tanımı, unsurları, mevzuattaki düzenlenişi ve bu kapsamda öngörülen hukukî ve idarî yaptırımlar aktarılacaktır. Son olarak, her iki hukuk düzeninde aldatıcı reklamlara bağlanan hukuki sonuçlar ile tüketicinin korunmasına yönelik hukuki mekanizmalar karşılaştırmalı olarak incelenerek, benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aldatıcı reklam, hile, İslam hukuku, Türk hukuku, tüketicinin korunması, mukayeseli hukuk.

Hanefi Kaynaklarda Çocuğun Menfaati İlkesi

Halime Çınar, İstanbul Üniversitesi

İslam hukuku literatüründe çocuk hukukunun temel özelliklerinden biri, çocuğun menfaatinin gözetilmesi ve çocuğun zarar görmesinden kaçınılmasına yönelik yaklaşımın çocukla ilgili hukukta belirgin bir yer tutmasıdır. Farklı konuları, eserleri ve tarihsel dönemleri kapsayan literatür incelemeleri, bu yaklaşımın çocukla ilgili hükümlerin ifade edilmesinde ve gerekçelendirilmesinde önemli bir ağırlığa sahip olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada, Hanefi fıkıh eserlerinde çocukla ilgili hükümlerin gerekçelendirilmesinde başvurulan menfaat ve zarar kavramlarının hangi kavram ve ifade kalıplarıyla ortaya konulduğu incelenecek, ardından çocuğun menfaatinin gözetilmesi ve zarar görmesinden kaçınılması ilkesinin hukuki kapsamı değerlendirilecektir. Ayrıca bu ilkenin bir hükmün veya hukuki tasarrufun gerekçelendirilmesinde ya da reddedilmesinde nasıl işlev gördüğü ele alınacaktır. İlkenin genel kuralın uygulanmasından ayrılmayı gerektirdiği durumlar üzerinden de çocuğun hukuk düzenindeki konumuna ilişkin çıkarımlar yapılacaktır.

Çalışmanın temel kaynaklarını, 13. yüzyılda Üsrûşenî tarafından kaleme alınan *Câmiʿu Ahkâmi's-Sığâr* adlı eser ile 16. yüzyıl Osmanlı şeyhülislamlarının fetvaları oluşturmaktadır. Bu iki ana kaynaktan elde edilen bulguları derinleştirmek ve farklı örneklerle değerlendirmek amacıyla Hanefi fıkıh literatürüne ait çeşitli eserlerden de yararlanılmıştır. Kaynakların farklı tarihsel dönemlere ve coğrafi çevrelere ait olması, çocuğun menfaatinin gözetilmesi ve zarar görmesinden kaçınılması yaklaşımının Hanefi hukuk geleneğindeki görünümünü, sürekliliğini ve farklı bağlamlardaki işleyişini incelemeye imkân sağlamaktadır.

WEDNESDAY, OCTOBER 21

SESSION 1: ANIMAL WELFARE AND CONTRACTS

Do Animals Have Legal Personhood in Islamic Law? Re-reading Classical Fiqh Through Contemporary Animal Rights Theory

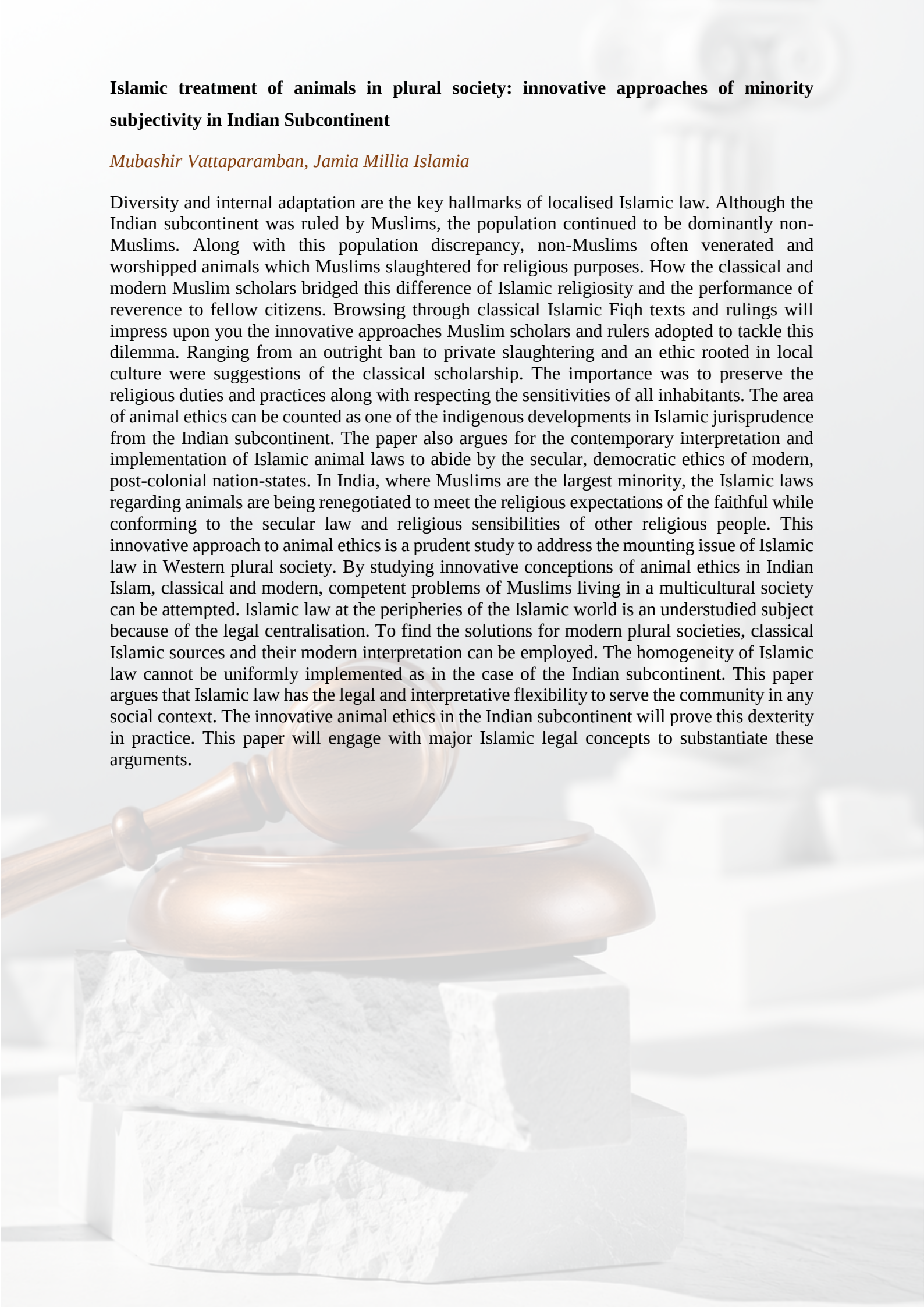
Syeda Dur e Nayab, Universitas Islam International Indonesia

Many current legal discussions about animal rights now question the notion of animals as property and engender debates about animal moral agencies or non-human legal personhood. Modern legal theory tends to think of this issue in terms of the dichotomy of the right to property and the right to life, but Islamic legal theory does not provide such a simplistic conception and, therefore, has not been fully examined. This paper critically explores the possibility of finding within classical Islamic jurisprudence conceptual resources for assigning a legal and moral status to animals aside from being property. Through a study of Qur'anic portrayals of animals as divine communities (umam amthālukum), prophetic traditions focusing on responsibilities for the display of kindness toward animals, and jurisprudential discussions contained in classical fiqh literature, the study concludes that Islamic law admits that animals are morally significant actors rather than mere instrumental objects of human consumption. The paper finds that Islamic jurisprudence has a relational ethic, which imposes enforceable obligations on the humans towards animals through the analysis of legal decisions related to harm prevention, welfare responsibilities, restrictions on ownership and judicial intervention in cases of abuse. This paper examines some of the newer debates in animal rights theory, including those arguing for the introduction of a legal personhood rights framework and those calling for welfare-based rights, and questions the possibility of establishing an Islamic alternative to this dichotomy of person versus property. It maintains that the Islamic legal tradition situates animals as protected living entities having value only because of the divine trusteeship (amānah) and moral responsibility over them, not autonomous rational agency. This paper aims to help bring into light the current debates surrounding animal law by adopting a modern approach to jurisprudential theory to re-read classical fiqh and introduce an Islamic legal framework of “ethical subjecthood” as a new model of understanding animal status. By so doing, it illustrates the ongoing significance of Islamic legal thought in resolving current legal and ethical issues pertaining to non-human life and provides a positive contribution for inter-disciplinary discussion on animal welfare, legal theory and Islamic ethics.

Islamic treatment of animals in plural society: innovative approaches of minority subjectivity in Indian Subcontinent

Mubashir Vattaparamban, Jamia Millia Islamia

Diversity and internal adaptation are the key hallmarks of localised Islamic law. Although the Indian subcontinent was ruled by Muslims, the population continued to be dominantly non-Muslims. Along with this population discrepancy, non-Muslims often venerated and worshipped animals which Muslims slaughtered for religious purposes. How the classical and modern Muslim scholars bridged this difference of Islamic religiosity and the performance of reverence to fellow citizens. Browsing through classical Islamic Fiqh texts and rulings will impress upon you the innovative approaches Muslim scholars and rulers adopted to tackle this dilemma. Ranging from an outright ban to private slaughtering and an ethic rooted in local culture were suggestions of the classical scholarship. The importance was to preserve the religious duties and practices along with respecting the sensitivities of all inhabitants. The area of animal ethics can be counted as one of the indigenous developments in Islamic jurisprudence from the Indian subcontinent. The paper also argues for the contemporary interpretation and implementation of Islamic animal laws to abide by the secular, democratic ethics of modern, post-colonial nation-states. In India, where Muslims are the largest minority, the Islamic laws regarding animals are being renegotiated to meet the religious expectations of the faithful while conforming to the secular law and religious sensibilities of other religious people. This innovative approach to animal ethics is a prudent study to address the mounting issue of Islamic law in Western plural society. By studying innovative conceptions of animal ethics in Indian Islam, classical and modern, competent problems of Muslims living in a multicultural society can be attempted. Islamic law at the peripheries of the Islamic world is an understudied subject because of the legal centralisation. To find the solutions for modern plural societies, classical Islamic sources and their modern interpretation can be employed. The homogeneity of Islamic law cannot be uniformly implemented as in the case of the Indian subcontinent. This paper argues that Islamic law has the legal and interpretative flexibility to serve the community in any social context. The innovative animal ethics in the Indian subcontinent will prove this dexterity in practice. This paper will engage with major Islamic legal concepts to substantiate these arguments.

Are stipulations (Shurūṭ) in the contract of Sale (al-Bay') permissible in Shari 'ah? A critical analysis

Abd Afees Olanrewaju Hassan, Mufutau Lanihun College of Education

This study delves into the exploration of stipulations (Shurūṭ) within the Islamic sale context, analysing it as the act of delineating conditions or establishing clauses within sale contracts. The validity of stipulations emerges as a contentious topic within Islamic jurisprudence, with divergent perspectives among Shari'ah scholars. While some scholars adamantly reject stipulations contending that they contradict Shari'ah unless explicitly endorsed by the Qur'an, Sunnah, or unanimous decision, others permit certain stipulations that benefit the stipulator and beyond as this study will delve into. This paper employs qualitative methodology, it also adopts a doctrinal and descriptive analytical approach. Secondary data sourced from Fiqh literatüre textbooks offering a spectrum of opinions among Muslim scholars concerning stipulations. The study concludes that there will be implications for the transactions (Muāmalāt) rendered by Islamic financial institutions with Islamic financial instruments modelled in modern Islamic finance practices, where what one group of scholars deems void or voidable may be considered valid by others. Therefore, pose challenges in determining valid or invalid sale contract in Shari'ah.

Keywords: Stipulation, sale, Muāmalāt, contracts, Islamic finance

الإمام الزنجاني الشافعي 656هـ رائد التخريج الأصولي المنهج والتأصيل

Belkhir Taher Al-Idrısı, University of Oran Ahmed Ben Bella

يتناول هذا البحث كتاب الإمام أبي المناقب شهاب الدين محمود بن أحمد الزنجاني الشافعي (ت: 656هـ) الموسوم بـ «تخريج الفروع على الأصول»، بوصفه من أبرز المصنفات المبكرة التي أسهمت في إظهار فن التخريج الأصولي في صورة علمية مستقلة نسبيًّا، وفي إبراز الصلة المنهجية بين القواعد الأصولية والفروع الفقهية. وينطلق البحث من إشكالية مركزية تتمثل في تحديد طبيعة الريادة التي يمكن نسبتها إلى الزنجاني، ومدى استقلال منهجه عن الجهود السابقة التي ظهرت عند علماء الحنفية، ولا سيما أبي الحسن الكرخي[1] وأبي زيد الدبوسي[2] والسمرقندي[3].

ويبحث البحث في مفهوم التخريج الأصولي، وموقع كتاب الزنجاني في تاريخ هذا الفن، ثم يتناول منهجه في ترتيب القواعد وعرض الخلاف الأصولي بين الحنفية والشافعية وربط القاعدة بالفروع الفقهية، مع تحليل أبرز الخصائص والمآخذ التي يمكن تسجيلها على الكتاب. كما يقف عند حدود المقارنة المذهبية في الكتاب، وسبب التركيز على المذهبين الحنفي والشافعي، وانتقائية الأمثلة الفقهية، وعدم استيعاب جميع القواعد الأصولية الخلافية أو جميع الفروع المندرجة تحت القاعدة الواحدة.

وينتهي البحث إلى أن ريادة الزنجاني لا ينبغي أن تُفهم باعتبارها اختراعًا مطلقًا لفكرة التخريج، وإنما باعتبارها ريادة في إبراز التخريج في مصنف مستقل بهذا العنوان، وتنظيم العلاقة بين الأصل الأصولي والفرع الفقهي، وإظهار أثر اختلاف القواعد الأصولية في اختلاف الفروع الفقهية. كما يخلص إلى أن كتابه يمثل مرحلة تأسيسية مهمة، مع بقائه مفتوحًا للمراجعة والنقد والتحرير الأصولي والمذهبي.

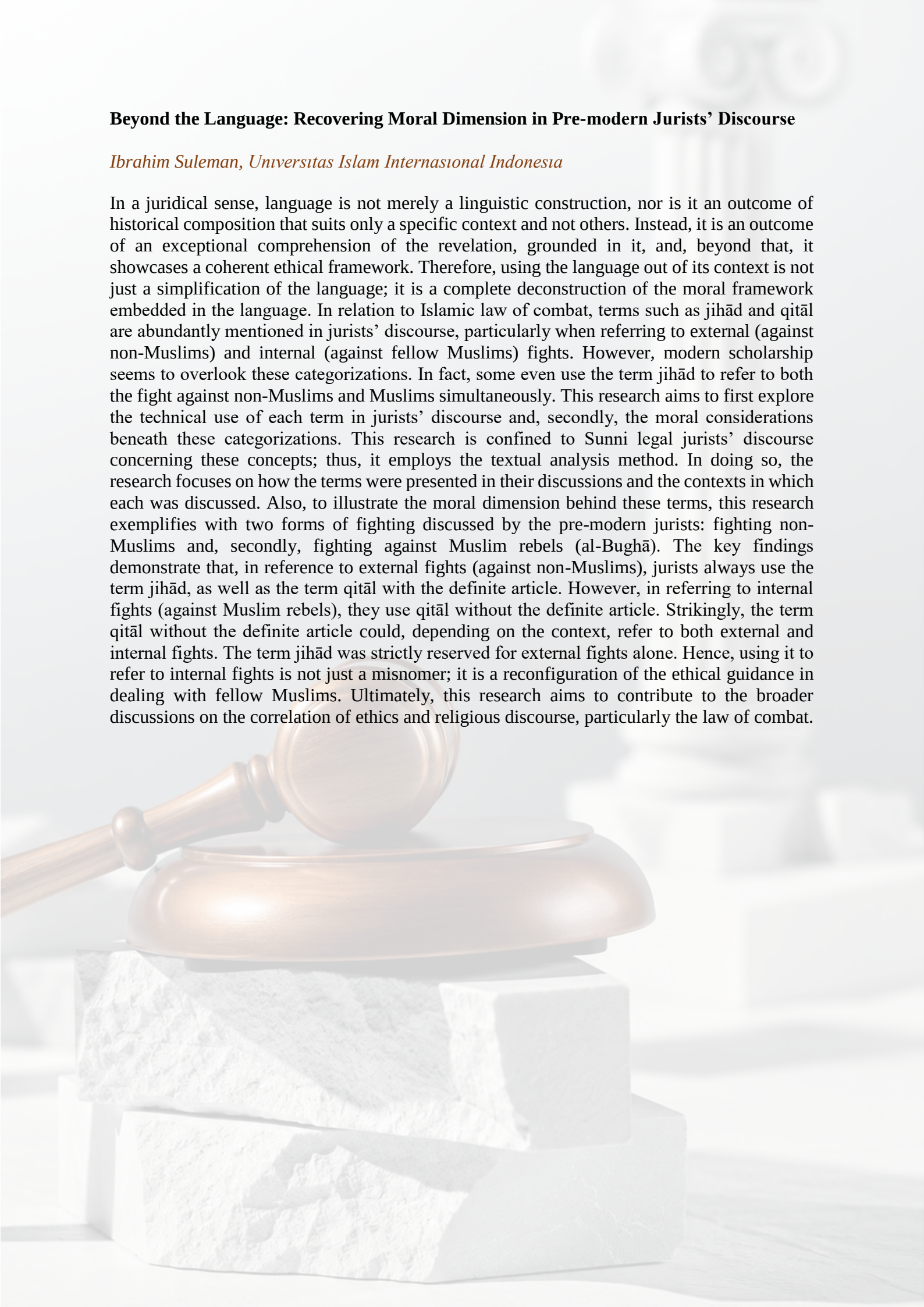
---

[1] أبو الحسن الكرخي الحنفي (ت 340هـ)
[2] الإمام أبو زيد الدبوسي الحنفي (ت 430هـ)
[3] علاء الدين السمرقندي الحنفي(ت 539هـ)

Beyond the Language: Recovering Moral Dimension in Pre-modern Jurists' Discourse

Ibrahim Suleman, Universitas Islam Internasional Indonesia

In a juridical sense, language is not merely a linguistic construction, nor is it an outcome of historical composition that suits only a specific context and not others. Instead, it is an outcome of an exceptional comprehension of the revelation, grounded in it, and, beyond that, it showcases a coherent ethical framework. Therefore, using the language out of its context is not just a simplification of the language; it is a complete deconstruction of the moral framework embedded in the language. In relation to Islamic law of combat, terms such as jihād and qitāl are abundantly mentioned in jurists' discourse, particularly when referring to external (against non-Muslims) and internal (against fellow Muslims) fights. However, modern scholarship seems to overlook these categorizations. In fact, some even use the term jihād to refer to both the fight against non-Muslims and Muslims simultaneously. This research aims to first explore the technical use of each term in jurists' discourse and, secondly, the moral considerations beneath these categorizations. This research is confined to Sunni legal jurists' discourse concerning these concepts; thus, it employs the textual analysis method. In doing so, the research focuses on how the terms were presented in their discussions and the contexts in which each was discussed. Also, to illustrate the moral dimension behind these terms, this research exemplifies with two forms of fighting discussed by the pre-modern jurists: fighting non-Muslims and, secondly, fighting against Muslim rebels (al-Bughā). The key findings demonstrate that, in reference to external fights (against non-Muslims), jurists always use the term jihād, as well as the term qitāl with the definite article. However, in referring to internal fights (against Muslim rebels), they use qitāl without the definite article. Strikingly, the term qitāl without the definite article could, depending on the context, refer to both external and internal fights. The term jihād was strictly reserved for external fights alone. Hence, using it to refer to internal fights is not just a misnomer; it is a reconfiguration of the ethical guidance in dealing with fellow Muslims. Ultimately, this research aims to contribute to the broader discussions on the correlation of ethics and religious discourse, particularly the law of combat.

نحو تأصيل العدالة المعرفية في أصول الفقه: قراءة في إمكانات إزالة الاستعمار المعرفي

Muhammed Najil, Darul Huda Islamic University

شهدت العقود الأخيرة تصاعدًا ملحوظًا في النقاشات المتعلقة بالعدالة المعرفية وإزالة الاستعمار المعرفي، بوصفهما مشروعين يسعيان إلى نقد المركزية الغربية وهيمنتها على إنتاج المعرفة ومعاييرها. وقد ركّزت الأدبيات الديكولونيالية على الكشف عن الآليات التي أدّت إلى تهميش المنظومات المعرفية غير الغربية وإقصائها من فضاء الشرعية الأكاديمية العالمية. غير أن كثيرًا من هذه الدراسات انطلقت من أطر فلسفية واجتماعية حديثة دون الالتفات الكافي إلى الإمكانات الكامنة في التقاليد المعرفية الإسلامية، ولا سيما علم أصول الفقه بوصفه أحد أكثر العلوم الإسلامية تطورًا في مجال تنظير المعرفة وتقعيد آليات إنتاجها وتقويمها.
تنطلق هذه الدراسة من التساؤل الرئيس الآتي: إلى أي مدى يمكن لعلم أصول الفقه أن يسهم في تأسيس نموذج للعدالة المعرفية من داخل التراث الإسلامي، وما الإمكانات التي يوفرها لمواجهة أشكال الهيمنة المعرفية المعاصرة؟ وتفترض الدراسة أن أصول الفقه لا يقتصر على كونه منهجًا لاستنباط الأحكام الشرعية، بل يمثل إطارًا إبستمولوجيًا متكاملًا يتضمن آليات للاعتراف بتعدد مصادر المعرفة، وتنظيم الاختلاف، وضبط سلطة التأويل، وتحقيق التوازن بين الثوابت والمتغيرات. وتعتمد الدراسة المنهج التحليلي النقدي من خلال قراءة مفاهيم مختارة من أصول الفقه، مثل الاجتهاد، والخلاف المعتبر، وتحقيق المناط، والمصلحة، والعرف، وربطها بالمفاهيم المعاصرة للعدالة المعرفية كما طورتها الأدبيات الديكولونيالية ونظريات المعرفة الاجتماعية. كما تسعى إلى إبراز الكيفية التي أسهم بها التراث الأصولي في بناء فضاء معرفي تعددي يعترف باختلاف السياقات والاجتهادات دون السقوط في النسبية المطلقة أو الاحتكار المعرفي. وتخلص الدراسة إلى أن أصول الفقه يمتلك موارد نظرية ومنهجية تؤهله للمشاركة الفاعلة في النقاشات العالمية حول العدالة المعرفية، وأن إعادة تفعيل هذه الموارد يمكن أن تسهم في تطوير خطاب إسلامي معاصر يتجاوز ثنائية التقليد والحداثة، ويقدم نموذجًا معرفيًا قادرًا على الانخراط النقدي في العالم المعاصر دون فقدان مرجعيته الإسلامية.

الكلمات المفتاحية: العدالة المعرفية، أصول الفقه، إزالة الاستعمار المعرفي، الاجتهاد، المعرفة الإسلامية، الديكولونيالي

DÜZENLEME KURULU/ORGANIZING COMMITTEE

Necmettin KIZILKAYA

Neslihan Mervenur VURAL

Süleyman KAYA

Abdullah TIRABZON

Merve ÖZAYKAL

Hatice Kübra KAHYA

Batuhan Buğra AKARTEPE

Bayram PEHLİVAN

Murat SARITAŞ

Muhammed Selman TÜFEKÇİOĞLU

Şaban KÜTÜK

Ahmet Faruk ŞENER

Abdullah KULUÇ

Betül DAL

Fezanur GÖKÇEN

Fulya OKUR

Memduh ERDOĞAN

Mine DOĞAN

Muhammed Taha KARA

Mustafa TANRIVER

Nevra ÖZDEMİR

Rukiye YİĞİT

Zahide Nur KAYA